

Проф. др Милан Милутиновић: ПЕНОЛОГИЈА, НАУКА О ИЗВРШЕЊУ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ОСУЂЕНИКА. (Издање „Савремене администрације”, Београд, 1977., стр. 351.

1. Појава пенологије као аутономне научне дисциплине новијег је датума. Дуго времена пенолошка проблематика обрађена је у оквиру кривичног права и криминологије, а има и данас аутора који оспоравају самосталност ове научне дисциплине.

Међутим, проблематика кривичних санкција и њиховог извршења, својом сложености и својом важности за успешно вођење борбе против криминалитета, данас се несумњиво намеће као предмет посебног научног интересовања, које по свом обиму превазилази границе научних дисциплина у чијим оквирима је до сада расправљана. Ту није по среди само природан процес диференцирања науке услед нагомилавања људског знања — већ је ту реч о једној стварној потреби савременог друштва да посвети посебну пажњу научној обради читаве области односа који у њему живе и са којима оно живи. Ти односи јесу друштвени односи који се остварују у процесу извршења кривичних санкција, а посебно у процесу институционалне ресоцијализације осуђених лица.

Затвор као једна социјална микро-заједница представља један специфични амбијент у којем се развијају одређени друштвени односи. Ти друштвени односи су на изванредан начин ван „нормалних” друштвених токова, али су у суштини органски везани за те токове, јер из њих проистичу и у њих (носећи у себи све позитивне и негативне резултате процеса њиховог одвијања у затвору) — поново утичу.

Све ово указује, пре свега, на велики значај проучавања ових друштвених односа, а затим, и на неопходност да се то проучавање врши на један посебан начин, у оквиру посебне научне дисциплине.

2. Дуги пут свога развоја Пенологија је прешла као наука о техници поступања са осуђеницима, што јој није давало могућности да изађе из традиционалних оквира дискрипције. Са развојем хуманитарних идеја и са победом идеје о ресоцијализацији као основној сврхи кажњавања, створена је повољна клима за оријентацију научне мисли ка изучавању личности самог осуђеника.

Међутим, иако је то био значајан корак напред у развоју пенолошке научне мисли, не може се рећи да је тиме одмах дошло и до битније преоријентације у изучавању личности осуђених лица. Још дуго времена осуђеникова личност је посматрана као објект преваспитног третмана. Тек најновији радови у области Пенологије чине напор да личности осуђеног приђу као субјекту друштвених односа, отварајући на тај начин нове путеве у развоју Пенологије као науке. Такав један подухват, још увек редак и у нас и у свету, представља књига проф. др Милана Милутиновића, о којој је овде реч.

3. Излагања аутора су подељена у четири главе, које представљају посебне тематске целине.

а) У првој глави говори се о друштвеној реакцији на криминално понашање, о развоју пенолошке мисли и праксе и о његовом савременом нивоу.

Изолагања о друштвеној реакцији на криминално понашање започињу разматрањем друштвене реакције примитивних заједница на понашања која су доводила у опасност интегритет и опстанак тих заједница. Затим следе веома исцрпна, богата подацима, излагања о кажњавању у класном друштву. Ова излагања се састоје из неколико делова. Најпре се говори о појави казнене реакције организованог друштва. Затим се говори о кажњавању у старом, средњем и новом веку. У оквиру излагања о кажњавању у новом веку посебна пажња се посвећује казнама депортације и лишења слободе, које су се појавиле као нове казне и примењивале уз казне из претходних периода, (смртна казна, робија на галијама итд.).

И док је казна депортације ускоро напуштена, дотле је казна лишења слободе наставила да постоји све до данашњих дана, пролазећи кроз разне фазе у свом развоју. Пратећи тај развој, аутор се у својим излагањима посебно задржава на реформи затвора у XVIII. веку и на историјском развоју система извршења казни лишења слободе, анализирајући карактеристике пенсилванског, аубурнског и прогресивног система.

Мада су казне лишења слободе представљале велико олакшање у односу на свиреле казне средњег века, оне су својом појавом одмах изазвале значајне дилеме и колебања. Пратећи развој пенолошке мисли и праксе, аутор нарочито указује на струјање у казненој политици крајем деветнаестог и у првој половини двадесетог века. У том смислу анализира схватања позитивне школе и њен утицај на примену кривичних санкција према учиниоцима кривичних дела, посвећујући затим пажњу учењу школе друштвене одбране пре II светског рата (тзв. социолошке школе) и њеном даљем развоју после II светског рата. Анализирајући значај ове школе, аутор указује на њену улогу у развоју нових идеја о третману као централном питању ресоцијализације осуђених лица, наглашавајући да је под утицајем начела и ставова ове школе, дошло до усвајања Минималних правила ОУН за третман деликвената. Аутор се, такође, осврће и на утицај ове школе у правцу развоја идеје о унификацији казни лишења слободе као и о увођењу мера безбедности и других супститута казни лишења слободе.

Своја излагања о развоју пенолошких идеја аутор закључује освртом на пређени пут од освете до ресоцијализације, указујући на превазиђеност идеја освете и застрашивања и доказујући да строгост у кажњавању никада у историји није успела да знатније смањи криминалитет.

Признајући, међутим, и улогу генерално-превентивног дејства законских норми — писац констатује да је питање односа застрашења и преваспитавања веома деликатно и још увек недовољно расветљено питање, са одређеним филозофским, социолошким, психолошким и етичким импликацијама, које је тек на путу да добије своје решење ослањајући се, пре свега, на емпиријска истраживања, која су за сада ретка и недовољна.

Говорећи о стању савремене пенолошке мисли и праксе, аутор наглашава да у савременим условима доминира идеја преваспитања. „Основни

циљ који се поставља у савременој пенолошкој теорији и пракси — истиче аутор — састоји се у оспособљавању извршилаца кривичних дела да поштују друштвене вредности и норме, да се стваралачки понашају у друштвеном животу и да тако постану корисни чланови друштва” (стр. 59). У даљим излагањима аутор истиче да је питање адекватног третмана данас централно питање Пенологије, па у складу са тим истражује нове питање и начине организовања тог третмана, посебно упућујући на идеју приближавања тог третмана нормалним условима у животу, будући да је сврха ресоцијализације управо у томе да се осуђеници науче да живе у слободи. У том контексту аутор посебно поклања пажњу појави полуотворених и отворених казнено-поправних установа, истичући, међутим, да не треба имати илузије да се овим установама може у потпуности заменити досадашњи систем извршења казни лишења слободе, без обзира на то што је утврђење ових установа код одређене осуђеничке популације постигло значајан успех.

Своја излагања о савременом пенитенсијарном систему аутор завршава упућивањем на постојање елемената његове кризе, истичући да савремени методи „лечења” осуђеника не показују очекиване резултате. Узроци ове кризе свакако леже у отсуству ширих пенолошких истраживања „затворске заједнице”. Писац оправдано сматра да ће резултати таквих истраживања „довести до тражења других флексибилнијих и рационалнијих решења у оквиру казног система и система извршења изречених кривичних санкција” (стр. 75.).

На крају излагања у овој глави говори се укратко о развојном путу и конституисању Пенологије као самосталне науке, о њеном предмету, појму и о њеном односу са другим наукама.

б) Друга глава је посвећена проблему ресоцијализације и третмана осуђеника.

Најпре се говори о појму ресоцијализације која се састоји у социјалној адаптацији осуђеног лица и у његовом припремању и оспособљавању да се поново укључи и реинтегрише у друштво као користан члан заједнице. Даље излагање је посвећено третману и његовој стратегији, јер се ресоцијализација осуђених лица постиже само применом таквог третмана „који је у стању да измени њихову личност, њихова схватања о вредностима и ставове према њима и друштву уопште, њихов стил живота и рада, навике и тежње, а самим тим и њихово понашање у друштву” (стр. 89).

Разматрајући питање индивидуализације третмана, аутор даје предност групном третману, насупрот неким мишљењима да би третман требало да буде строго индивидуалан. Индивидуализација не треба да се схвати као циљ за себе. Међутим, то не искључује могућност третмана који се испољава у интеракцији терапеут — осуђеник, што значи да индивидуални и групни третман треба примењивати диференцирано „зависно од личности осуђеника и карактера непосредног корекционог циља, који се жели постићи посредством терапеутске акције” (стр. 93).

У даљим излагањима се говори о корекционим методама и техникама са посебним освртом на положај и функцију терапеута у корекционој раду. Аутор ту детаљно разматра разне ставове по питању примене

појединих корекционих метода од стране терапеута, посебно анализирајући примену пермисивног и ауторитативног, директивног и недирективног метода.

Говорећи о проблемима институционалног третмана, посено се указује на тешкоће код спровођења овог третмана које произилазе из „притиска институционалног живота“, и због тога, више или мање израженог отпора осуђеника да прихвати третман. За решење ових проблема — истиче аутор — веома је важан правилан избор терапеутског персонала, јер је за успех терапеутске акције често од пресудног значаја како ће терапеут успоставити први контакт и даљу комуникацију са осуђеницима.

Аутор посебно упозорава да је за успех ресоцијализације неопходно диференцирано прилажење третману, јер лица која су осуђена на кривичне санкције институционалног карактера представљају веома хетерогену популацију. У том циљу посвећује се пажња анализи проблема обсервације и класификације осуђених лица, и указује на велики значај и улогу емпиријског и научног посматрања личности осуђеника и на потребу њихове екстерне и интерне класификације у казнено-поправним установама.

У даљим излагањима аутор се задржава на проучавању облика третмана, посвећујући пажњу морално-педагошком васпитању и образовању осуђеника, радној терапији и професионалном оспособљавању затвореника, осуђеничкој самоуправи, примени психотерапије, групне психотерапије и групног саветовања. Осим тога, аутор говори и о другим акцијама и мерама које се у оквиру третмана морају предузети ради успешног остварења рационализације осуђених лица. Ту је реч о организовању слободног времена осуђеника, наређивању и кажњавању осуђеника као и приближавању осуђеника условима живота на слободи, у склопу припрема за њихово пуштање на слободу.

Наредна излагања су посвећена третману малолетних деликвената.

Аутор се залаже за идеју да преваспитање младих деликвената „мора почивати на принципима и основама, који отклањају максимално сваки призвук казних шаблона у терапеутској пракси“ (стр. 138.) — указујући на потребу да се у третману малолетника посебна пажња мора посветити организовању наставе, професионалном оспособљавању, организовању слободног времена, индивидуалној психотерапији и групном раду.

Своја даља излагања аутор посвећује једном од најдискутованијих и најмање решених проблема савремене пенологије — а, наиме, проблему кратких казни лишења слободе са гледишта третмана.

Остварење идеје рационализације наилази на највећи „камен спотицања“ баш код ових казни, јер је организовање третмана за време њиховог трајања практично немогуће остварити. Свестрано разматрајући овај проблем, аутор указује на два правца његовог решавања. Први правац се састоји у мерама третмана на слободи. Други правац се састоји у „тражењу третмана, који је могуће и потребно применити према лицима, којима се изричу кратке казне лишења слободе“ (стр. 149). Изналажење адекватних третманских облика према овој категорији осуђеника, могуће је, по мишљењу аутора, само путем експерименталних истраживања.

Следећи деликатни проблем савремене пенологије, у чије се расправљање аутор упушта, јесте проблем организовања постепенадне помоћи. Пенологија као наука о односима осуђеника у друштву, не може се задовољити проучавањем само институционалне фазе третмана. Третман се мора наставити и постинституционално, ако се желе сачувати резултати институционалног третмана и ако се жели успешна реинтеграција осуђеног у друштво. На жалост, ни у свету нити у нас, постепенална помоћ није на задовољавајући начин организована, јер друштвени механизми који треба да реализују ову помоћ, често остају неефикасни. Аутор је веома добро осетио да важан фактор интензивирања ових друштвених механизма лежи у самој активности казнено-поправне установе, која би морала да се повезује на време са институцијама и органима на слободи да, иницира облике помоћи осуђеницима, који ускоро напуштају установу, и да прати њихово даље кретање и понашање” (стр. 153).

У наставку горњих излагања, даље се разматра питање ванинституционалног третмана. Ту се првенствено има у виду третман према малолетним делинквентима или предделинквентима, уз истовремено указивање на могућност примене овог третмана и према пунолетним делинквентима, нарочито када је реч о замени кратких казни лишења слободе.

Завршна излагања о ресоцијализацији и третману, аутор посвећује проблему њихове ефикасности, закључујући да је експериментисање на научној основи најбољи пут тражења ефикаснијих третмана у пенитенцијарној пракси.

в) Трећа глава посвећена је затворским установама и заједницама осуђеника, као и социолошком и психолошком изучавању затворске установе.

Најпре се изучава формална организација затворске установе. У том смислу, аутор одређује њен појам као „осмишљену схему за координирано повезивање бројних и различитих активности, које улазе у општи комплекс њених задатака...” (стр. 166).

У даљем излагању разматра се питање облика и структуре затворских установа уз наглашавање да данас у свету постоји велика хетерогеност организација ових установа, услед чега је тешко дати јасну и прегледну слику, која би указивала на одребене путеве и законитости у том систему. Међутим, ипак је могуће бар у основним цртама уочити тенденције тога развоја. Пре свега, треба приметити да се данас све више врши категоризација казнено-поправних установа према потребама третмана и ресоцијализације, за разлику од класичних система који су ову категоризацију вршили на бази законских критеријума и априорних мерила.

У наставку анализе формалне организације затвора, посебна пажња се посвећује субјектима те организације — терапеутском особљу и другом особљу затворске установе. У том смислу констатује се да у организацији затворске установе раде различити профили кадрова који имају и различите задатке. Тако нпр. различита је улога терапеута од улоге управног, административног и техничког особља. Аутор подвлачи делинквентност улоге терапеута који непосредно делују на осуђена лица

у процесу њиховог преваспитавања. Међутим, и остало особље, такође мора да има правилан однос према осуђеницима и да својим поступцима иде на руку терапеутским циљевима.

Следеће питање које је предмет расправе јесте питање режима затворских установа и његове функције. Полазећи од тога да режим сваке затворске установе мора бити такав да одговара остварењу преваспитног утицаја, а и другим комплементарним циљевима — аутор констатује да његово организовање „треба темељити на знањима психологије, социјалне психологије и других наука, како би се избегле неугодне психолошке појаве и дезорганизација психолошких и других активности уопште” (стр. 179).

У даљој анализи режима затворских установа, аутор се задржава на питању надзора и контроле осуђеника и на питању улоге стражарског особља и њихових задатака. Указујући на неопходност очувања дисциплине у затвору и на значајну улогу стражара у том погледу, аутор закључује да се савремени третман осуђеника може успешно обављати само ако се у затвору успостави „социјална клима”. Та клима се, међутим, услед традиционалних и конзервативних схватања о улози стражара, често пута врло слабо осећа. Стога је нужан услов за успешну ресоцијализацију осуђених лица да и стражарска служба буде функционално у складу са циљевима преваспитавања.

Са дефинитивним напуштањем репресивног концепта и преласком на преваспитни третман, јавља се као актуелно питање успостављање нормативно-правног система у чијим оквирима треба да се обавља третман и ресоцијализација осуђених лица. У том смислу говори се и о посебној грани Пенологије — пенитенцијарном праву — која треба да се бави проучавањем овог нормативног система. Овај нормативни систем је веома значајан и са гледишта законитости извршења казни лишења слободе. Међутим, аутор правилно запажа, да „формално правни оквир не сме бити, бар што се тиче третмана у ужем смислу речи, неки строго лимитирани систем који спутава попут Прокрустовог кревета, иницијативу и акцију у тражењу ефикаснијег третмана и метода преваспитавања осуђених лица” (стр. 186).

У својој свестраној анализи затворских установа, писац не пропушта да анализира и улогу затворске архитектуре у процесу ресоцијализације осуђених лица. У том погледу се по логици савременог система извршења кривичних санкција тражи „да локација, простор и архитектура затворских установа — стоје, пре свега, у функцији концепта преваспитавања” (стр. 188).

Даља излагања у оквиру ове главе посвећена су изучавању реалности затворског живота као садржајне стране свих феномена којима се Пенологија бави. У том смислу извршена је суптилна анализа заједнице затвореника са социолошког и психолошког аспекта, што целокупном овом делу даје изузетан значај.

Иако осуђеничке заједнице имају извесне карактеристике људске заједнице уопште, оне су у многоме специфичне, јер се формирају од људи којима је одузета слобода, који су издвојени посебно на једном ограни-

ченом простору, који су смештени у један колектив који они не могу мењати по својој вољи и који су изоловани од друштвене средине. Живот осуђеничке заједнице се, дакле, одвија под снажним утицајем формалног нормативног система који влада у затвору. Али, међу затвореницима настају међусобни односи и интеракцијски утицаји из којих настају нормe понашања, које су другојачије од норми формалног система. У том смислу може се говорити о једном посебном „социјалном систему”, о посебној осуђеничкој „култури”, о посебном вредносном систему осуђеника, који је независан од официјелних норми и система вредности на којим оне почивају.

Све ово доводи до посебног система односа како између затвореника тако и између затвореника и особља. Осуђеници нису пасивна популација, која само слуша и извршава наредбе затворске управе — као што се то доскора погрешно сматрало. Напротив, они су веома динамични како у међусобним односима, тако и на релацији према формалном систему у носиоцима тог система.

Међусобни односи затвореника доводе до стварања неформалних група у којима постоје они који се намећу као вође и они који пасивно прихватају вредносни систем тих група. Постоје ту и веома тешки конфликти између појединаца и група који доводе до различитих понашања осуђеника па и до тешких сукоба и насиља. Насупрот томе, постоје ту и односи пријатељства, међусобне солидарности и привржености, углавном, на бази дистанцирања од затворске администрације и њеног особља. Обично се говори о структурама осуђеничке популације, гледано са стране, са позиција официјелног система. Међутим, стварни живот затвора казује да у затвору настају непланиране социјалне поделе и неформалне структуре, па и хијерархиско диференцирање мимо свих правила формалног система. Велика је заблуда пренебрегнути утицај и значај оваквих затворских структура, јер оне имају знатне импликације на поправљање и преваспитавање осуђеника. Због тога је веома значајно да се уђе егзактно у функционисање вредносног и нормативног механизма неформалног система у свакој пенитенцијарној установи, да би се предузеле адекватне мере за сузбијање његовог утицаја на осуђенике, што изискује организовање посебног истраживања, које треба да открије специфичности деловања тог система.

Ово познавање осуђеничких односа, затворске културе и реалног „друштвеног миљеа” у затвору, веома је значајно за успешан рад терапеутског особља, јер у себи крије најразноврсније могућности деловања на осуђена лица, које би у супротном биле неискоришћене. Тако на пример — истиче аутор — савремена искуства показују „да осуђеничке групе и колективи уопште, могу одиграти веома значајну улогу у преваспитању осуђеника, ако су они правилно усмерени, ако терапеутско особље успе да их активира у позитивном смислу” (ст. 192).

Све ово претпоставља велику „зрелост” терапеутског особља и њихову способност да уђе у неформалне механизме осуђеничког живота, водећи рачуна о својим сопственим људским слабостима. Треба имати у виду да и затворско особље живи и ради у затворској атмосфери. Оно са затвореницима на изванредан начин заједнички дели „мрачну судбину

изолације". При том, осим официјелних односа са осуђеницима, они се нужно налазе и у неформалним односима са њима. Ту сад долази до читавог низа интеракција, које настају на релацији осуђеник — затворско особље, из којих могу настати разне позитивне или негативне последице у погледу остварења коначног циља: ресоцијализације осуђених лица. Пре свега, потребно је имати у виду да је однос између осуђеника и особља проткан међусобним неповерењем. С једне стране, осуђеници доживљавају затворско особље као представнике друштва које их је осудило и одбацило, што у њих несумњиво ствара мржњу према затворској администрацији и према конвенционалном систему уопште. С друге стране, ово може да доведе до појаве анксиозности, потврде контроле и опрезности, употребе безобзирних мера, па чак и агресивности према осуђеницима од стране затворског особља. То доводи до једног другог неформалног система односа на страни самог затворског особља који је такође ван официјелног система односа.

Када је реч о овим неформалним односима затворског особља треба указати и на још неке облике њиховог манифестовања у затворској средини. Насупрот овим неформалним односима заснованим на неповерењу, могући су и односи „поверења“ између затвореника и особља. Није ређак случај да затворско особље користи извесне „поверљиве“ осуђенике да утичу на понашање осталих затвореника. То им се обично враћа као „бумеранг“, јер такви осуђеници редовно покушавају да их искористе. На тај начин долази до појаве разних облика затворске корупције, што је неприхватаљиво са становишта постизања успеха у процесу третмана и ресоцијализације.

Решење ових проблема лежи у великој мери у „зрелости“ затворског особља. Али аутор сматра да решење оваквих проблема може великим делом да буде постигнуто и усавршавањем формалног нормативног система, који се налази у одређеној корелацији са неформалним нормативним системима, који владају у затвору. То значи да је задатак сваког система извршења казни „укидање антагонизма“ између службеног особља и осуђеника, кроз прецизирање права и обавеза осуђеника и њихово поштовање од стране службеног особља.

Поред истраживања објективних утицаја затворске установе на психологију, психолошке реакције и понашања осуђеника па и самог затворског особља — аутор се такође бави посматрањем субјективних елемената осуђеника и њиховог утицаја на понашање у затворској средини. У том смислу аутор анализира питање колективних ставова и расположења осуђеника, који изражавају њихове заједничке интересе, тежње и погледе, и који служе као регулатор њиховог понашања.

Даља излагања представљају сүптилну анализу појава у психи осуђеника, које настају као резултат лишености слободe и свих међусобних друштвених односа у којима се осуђеник налази у затвору. Аутор поклања посебну пажњу појавама депривације и фрустрације осуђеника, анализира проблем прилагођавања осуђеника на затворску средину као и сложени психички проблем признавања кривике и реакције у вези са њом. Овде је присутно и разматрање проблема деперсонализације личности осуђеника која се карактерише повученошћу, резигнираношћу,

тврдоглавошћу, индолентношћу и сл. — услед негативног дејства услова затворског живота — који се у интересу остварења ресоцијализације, применом адекватних мера и третмана морају отклонити. Често пута — истиче аутор — двоструки притисци и правни утицаја доводе осуђеника пред дилему како да се оријентише — да ли према официјелном систему или према осуђеницима, те се често дешава да он заузме неутралну одн. „хибридану позицију“.

Као што се види, реално стање у затворима је далеко од илузионистичног земљишта затворске средине као идеалног медија за просту трансплатацију позитивних особина на личност осуђеника од стране затворског особља. То сазнање многе доводи до песимистичког закључка да је ресоцијализација осуђених лица практично неостварива.

Отварање очију пред реалном ситуацијом у затвору, међугим, ни како не би смело да буде разлог за одустајање од борбе за ресоцијализацију људи који су скренули са редовних токова друштвеног живота и запали у криминалитет. Напротив, баш то треба да буде подстрек да се реално приђе решавању затворских проблема и отклањању препрека које стоје на путу ресоцијализације осуђених лица. Место да ствара пезимизам, оно треба да да нову снагу оптимизму и да представља нови подстрек за енергично хватање у коштац са свим тешкоћама које стоје на путу ресоцијализације.

У том смислу, аутор указује на нужност емпијских истраживања, која треба да омогуће сазнајно улажење у карактер односа у затвору, анализу њиховог утицаја на осуђенике и оцену тога утицаја на процес преваспитавања. Истраживања са оваквим апликативним могућностима и вредностима несумњиво морају пружити прави путоказ решавању стратегијских проблема у систему извршења казни лишења слободе са којима се данашње друштво суочава.

Узроци до сада недовољног истраживања у овом правцу — истиче аутор на крају — често леже и у недостатку свести код одговорних фактора у друштву о потреби и корисности таквих истраживања. Из овога се свакако намеће закључак да борба за развијање овакве свести мора ићи упоредо са борбом за успешно остварење циљева савременог затвора.

г) Четврта глава је посвећена систему извршења критичких санкција у нашој земљи. У овој глави аутор говори најпре о историјском развоју кривичних санкција у нашој земљи, а потом посебно излаже проблематику извршења казни лишења слободе, извршења осталих казни, извршења условне осуде и судске опомене као и извршења мера безбедности и васпитних мера. Овај део рада — како каже аутор у својим уводним излагањима — писан је више дескриптивно а мање критичко-аналитички. До тога је дошло — наставља аутор — због недостатка потребних података и искустава из рада наших пенитенсијарних установа и праксе извршења уопште, као и због мањка емперијских истраживања, без којих се не може мериторно улазити у критичко расправљање пенолошких и пенитенсијарних проблема.

3. Ако се на крају жели дати општа оцена овог дела, онда се може са сигурношћу рећи да је утисак, који на читаоца ово дело оставља,

веома снажан. Реалистички приступ проблему извршења казни лишења слободе, којима се карактеришу излагања у III глави, представља највећу одлик у овога дела. Може се слободно рећи да ово поглавље у делу проф. др Милана Милутиновића, означава и почетак новог поглавља у историјском развоју Пенологије као науке.

Начин излагања материје, и поред тога што се Пенологија као наука карактерише доста сложенем терминологијом — је веома приступачан читаоцу. Ово је важно због тога што је ова књига, и поред тога што по свом научном дometу заслужује пажњу стручњака из области Пенологије и пенитенсијарне теорије и праксе — истовремено намењена и студентима за припремање испита на факултету. Извесна скоковитост у излагању, која се може запазити на појединим местима, несумњиво представља резултат чињенице да богатство животног садржаја и идеја, које нам аутор презентира, по природи ствари, не може увек бити укљопљено у строге шеме излагања.

Од малог броја примедби које се аутору овог дела могу упутити, треба можда истаћи чињеницу да је релативно мало простора посветио историјском развоју Пенологије у правцу њеног осамостаљења, као и анализи предмета, метода и самог појма Пенологије као науке — што је иначе доста значајно када је реч о афирмацији Пенологије као самосталне научне дисциплине. Међутим, реалистичким и животним сагледавањем затворске заједнице и друштвених односа који се одвијају у њој — аутор је на импресиван начин показао колико је област извршења казне значајна страна људског живота, и тиме несумњиво дао свој допринос схватању потребе њеног проучавања у оквиру посебне научне дисциплине.

др Драгољуб Р. Атанацковић